

Dušan Tellinger

Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation

(A fordítás kulturális háttere – A kultúra mint a kommunikáció leglényegesebb eleme)

Typopress Kiadó: Kassa, 2012. 302. p.

ISBN 978-80-89496-06-8

Farkasné Puklus Márta

A **Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation**, azaz *A fordítás kulturális háttere – A kultúra, mint a kommunikáció leglényegesebb eleme* című könyv szerzője ideális nyelvi és kulturális háttérrel rendelkezik ahhoz, hogy a fordítástudományt magas színvonalon művelje. A magyar és a szlovák nyelven kívül cseh, szlovák, orosz és német nyelvtudása is hozzájárult ahhoz, hogy a nyelvtudomány, az irodalomtudomány és a fordítástudomány területén újabb és újabb ismereteket és tapasztalatokat szerezzen. Tellinger Dušan PhD-fokozatot szerzett egykori kassai egyetemi oktató, kutató 2012-ben német nyelven megjelent monográfiája a fordítás kulturális hátterét vizsgálja.

A könyv aktualitását tekintve kapcsolódik a kortárs transzlatológiai kutatások fontos személyiségeihez és helyszíneihez, legújabb trendjeihez. Arra keresi a választ, hogy mennyire fontos a kultúra összefüggéseinek ismerete ahhoz, hogy a forrásnyelvi szöveget megfelelő módon át tudjuk ültetni a célnyelvre. Minden részletre kiterjedő, nagy figyelemmel megírt könyvről van szó, melyet hosszú és alapos kutatómunka előzött meg. A tárgy- és névmutatóval együtt 302 oldalas monográfia a bevezetésen túl 11 fejezetből, ezt követően pedig egy összefoglalásból, a felhasznált, ill. idézett irodalom jegyzékéből, valamint névmutatóból és részletes tárgymutatóból áll. A könyv külső borítója utal a változóban lévő világra, modernséget sugároz, a világoskék alapon kékesszürkébe hajló apró négyzetek nem szabályos alakzatban, hanem digitális képként jelennek meg előttünk.

A szerző először általánosságban fejt ki a kultúra fogalmát, és áttekinti a fordítástudomány különböző állomásait, fejlődési szakaszait. Megemlíti Nida-t, a bibliafordítót, valamint Chomsky és Saussure nyelvészeti nézeteit, a magyarországi szerzők közül idézi Simigné Fenyő Sarolta kultúra-meghatározását is (36). Hangsúlyozza a fordítás szempontjából nélkülözhetetlen és elengedhetetlen interkulturális kommunikáció fontosságát, feltérképezi a kultúra sokrétűségét.

A második fejezetben a fordításokhoz szükséges kulturális ismeretek fontosságáról fejt ki nézeteit. Schiller: *A haramiák* című drámájának kulturális kontextusát használja fel példaként, melynek fordításakor nélkülözhetetlen az 1700-as évek politikai viszonyainak és a kulturális háttérnek az ismerete.

A fejezet következő részében a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a globalizáció hatására az írásbeli kommunikáció a digitális kommunikáció irányába fordul, sajnálatos módon terjednek a sokszor értécsökkenést okozó televíziózási szokások is. Kiemeli, hogy különösen ebben a felgyorsult világban fontos a hangsúlyt az interkulturális kommunikáció megértésére helyezni. A kulturális lefordíthatatlanság fogalmánál (Catford nyomán) utal az angol *bath/bathroom*, a japán *huro* és a finn *sauna* közti eltérésekre (55). Különbséget tesz reália és pszeudo-reália között, példaként hozva Ibsen: *A vadkacsa* című drámája

'kammerherre' kifejezésének látszólagos lefordíthatatlanságát ('kamarás uram' Bart István fordításában) (76).

Egyik példájában a mértékegységekkel kapcsolatos fordítási problémákat is szemlélteti, hiszen Nagy-Britanniában annak ellenére, hogy európai irányelv született a régi mértékegységek eltörléséről, még mindig érvényesek a nem SI-mértékegységek, pl. a yard, a láb, a mér föld, a font, a pint stb. A britek egyedül az 'acre' (angol hold) mértékegységet voltak hajlandók feláldozni, mert ezt már ők maguk is nehézkesnek találták. A fordítók dilemmája a nem metrikus mértékegységek (pl. mér föld, láb, pint) esetében az, hogy ezeket át kell-e váltani SI-mértékegységre avagy sem? Esetleg irodalmi szöveg esetében nem, szakszöveg esetében igen? Nehéz megállapítani, hol húzódnak a határok (85). Még egy érdekesség: az 'akó' mint európai eredetű űrmérték példája. Attól függően kell átváltanunk literre, hogy mikor tesznek említést az űrmértékről: 1551-ig 54,2976 l-t, 1551 után viszont már 62,3925 l-t jelent az 1 akó, egyéb forrásokban pedig körülbelül 40 l-t talált a szerző (93). A fordítónak tehát ezzel is tisztában kell lennie, mielőtt mérlegelné, hogy átváltja-e a ma már nem használatos mértékegységet, vagy sem.

Szemléletes példáival a könyv arra készíti az olvasóját, hogy az maga is tovább kutasson. Kíváncsisággal megnéztem még néhány forrásban, találtam magyar akót, de pesti, pozsonyi, bécsi és budai akót is. Az 1947-es kiadású *Révai kétkötetes lexikon*ban a következők szerepelnek: „Akó, régi űrmérték; sokféle A. volt forgalomban; pl. pozsonyi akó = 54,30 l”. A *Wikipédián* szintén sokféle és egymástól eltérő adat található: „Mai mértékegységben 1 akó 41,97 liter és 85,6 liter közé esett. Híg űrmértékként a leggyakoribb alegységei: *bécsi akó*: (Fuder, Eimer) 1762-ig 58 liter, utána 56,589 liter; *budai akó*: 17. század végéig 53,72 liter, azután kb. 1730-ig 54,94 majd 58,6 liter; *pesti, pozsonyi akó*: 53,72 liter.” Fordító legyen a talpán, aki ezek között eligazodik!

A harmadik fejezet a reáliáké mint olykor lefordíthatatlan kifejezéseké, melyben a szerző először gondos alaposággal körüljárja a reália fogalmát, majd ezek osztályozására is vállalkozik: „Die Realien stehen zwischen zwei Grenzpolen der Lexik – zwischen gemeinsprachlichen Wörtern und Termini”, (ford.: *A reáliák a szókincs két pólusa között helyezkednek el – a köznyelvi szavak és a terminusok között.*) (83). A reália fogalmának meghatározási nehézségeinél a szerző idézi Lendvai Endre tanulmányát is: „A 'nyelvi reália' terminusnak népes szinonimasora van ('kulturális reália', 'kultúr szó', '(le)fordíthatatlan elem', 'nonekvivalens lexéma', kultúraspecifikus szó', 'etnokulturéma'; Lendvai 2005: 68).

A reáliák csoportosításánál jó tanáccsal szolgál a fordítóknak, a J. B. Metzler Kiadó legújabb, 2009-es kiadású, 18 kötetes „*Kindlers Irodalmi Lexikon*” („Kindlers Literatur Lexikon”) használatát ajánlja az irodalmi reáliák fordításának megkönnyítéséhez (98). A lexikon adatai sokatmondóak: a 14 760 oldal terjedelmű, 21 564 szócikket tartalmazó kiadvány 1500 szakember 5 évi folyamatos kutatómunkájának eredményeként jött létre.

A kulturémák utáni, „*A színek szimbolikája a különféle kultúrákban*” című fejezetben sok érdekességet találhat az olvasó. A fordítási folyamatban gyakran megfigyeljük a színek szerepéről annak ellenére, hogy ennek problematikája a háttérismeretek széles köréhez tartozik (106). Nem mindegy ugyanis, hogy a színek milyen konnotációkat hívnak elő az olvasóból. A fekete például sok mindennek a színe: Európában és Amerikában elsősorban a gyászé, de a méltóságé is, a divaté, összefüggésbe hozható azonban még az anarchisták zászlóival is. Az interkulturális pszichológia a biztonság érzését és az anonimitást társítja ehhez a színhez, ez például a befelé forduló emberek kedvenc színe. Ugyanakkor óvatossá kell lennünk, hiszen nem minden kultúrában jelenti a fekete a gyászt, Kínában például

a fehér a gyász színe, a félreértések elkerülése miatt is hasznosak ezek az ismeretek. A német sajtóban előszeretettel használják a pártok színeit, így a fordítónak a feladata a szövegek pragmatikai értelmezésének elősegítése, hiszen a külföldiek nem mindig tudják, melyik német pártot milyen színnel szoktak jelölni (108).

A különböző kultúrákban használatos színmegnevezések utalnak a kultúra fejlettségére is. Míg egyes népeknél, pl. Pápua Új-Guineában csupán a *fekete* és a *fehér* megnevezés létezik, addig az angolban és franciában például 11 kifejezést használnak az alapszínek megnevezésére. Homérosz *Íliász*ának fordítása nagy lendületet adott a színjelölések vizsgálatának, kiderült például, hogy a homéroszi időkben a görögöknek nem volt szavuk a *kék* kifejezésére, és sokszor a mostani ember számára félreérthetően használták a színek megnevezéseit: a *chloros* (*zöld*) szóval utaltak az emberi arcra, de a méz színét is így jelölték. A szerző említést tesz az egyiptomiak színhasználatának változásáról, illetve arról is, miként befolyásolták az egyiptomiak és később a Római, illetve a Bizánci Birodalom az európai kultúra fejlődéstörténetén átívelő színszimbolikát. Markánsan nyomon követhető a változás a különböző történelmi időszakokban a sárga szín példáján. Az ókorban még kedvelt szín volt, a középkorban viszont a szegény szimbóluma, hiszen a csalók és árulók házait jelölték sárgával, de ez volt az udvari bolondok és a szellemi fogyatékosok színe is, valamint Európa egyes részein a zsidóknak is sárga fejedőt és egyéb jelzéseket kellett viselniük (112). A szépirodalomban nem pusztán a *feketét* használják a halál kifejezéseként, hanem különös módon – a kínai kultúrához hasonlóan – a *fehéret* is. Két mű példáján szemlélteti a kontrasztot. Thomas Mann: *Halál Velencében* című művében a velencei gondolák feketesége és formája is a halálra utal, míg Herman Melville amerikai klasszikus világhírű regényében (eredeti címén *Mobydick; or, the Whale*) Dirk von Lowtzow interpretációja szerint a fehér szín szimbolizálja a halált. A regény eredeti címében ugyan nem jelenik meg a fehér szín, de a német, a szlovák, a cseh és a magyar fordításban (*Id. Mobydick, a fehér bálna*) igen. A világirodalom más műveire gondolva is látható, mennyire nagy jelentőségűek a színek. Amíg például Stendhal *Vörös és fekete* című regényében a két szín a katonai egyenruhát és a papi reverendát szimbolizálja, addig a befejezetlen, eredeti címén *Lucien Leuwen* című másik Stendhal-regény orosz és magyar *Vörös és fehér* fordításában e színek a köztársaságpárti forradalmiságot, illetve a maradiságot jelképezik (114). A szerző alaposan utánajárt a színek jelentőségének, hasznos lenne ezeket az ismereteket – az előző címre utalva – széles körben megismertetni mindazokkal, akik fordítással foglalkoznak.

A monográfia következő fejezetei taglalják az ekvivalencia és az adekvátság fogalmait, problematikáját, s a fogalmak jelentésének változását a 20. század folyamán a fordítástudomány egyes fejlődési szakaszaiban, sommásan nyugtázva végezetül, hogy a „transzláció a ’80-as évektől tehát azonos az interkulturális kommunikációval” (165). A fordításkutatók nagy részének véleménye szerint az elmúlt három évtizedben a műfordítások (de a szakfordítások) végső célja is gyakorlatilag a kulturális akadályok leküzdése az interkulturális kommunikációban (166).

A szerző könyve következő fejezeteiben kitér a fordító kompetenciáinak felsorolására, miszerint egy fordítónak nem elég, ha pusztán multikulturális fordítói kompetenciával bír, rendelkeznie kell többek között általános, szövegalkotási, esztétikai, nyelvi (grammatikai, lexikális, fonetikai és stilisztikai), pragmatikai, szociális, kommunikatív, stratégiai, valamint döntési kompetenciával is ahhoz, hogy a fordítás betölthesse funkcióját. Meggyőzően érvel a fordítástudományban járatos szerző a fordítók sokoldalúsága mellett, kifejtve, hogy

mennyire nem elég pusztán az idegen nyelv ismerete a forrásnyelvi szöveg célnyelvre fordításához.

Az utóbbi harminc évben a német transzlatológia új irányba fordult: az interkulturális kommunikáció modelljétől a fordítás mint kulturális transzfer felfogáson át alakult ki a szkoposz-elmélet. Eszerint a fordító legfontosabb feladata, hogy olyan szöveget hozzon létre, amely be tudja tölteni a funkcióját (célját: *szkoposz*) a célnyelvi kultúrában. A fordítónak ehhez a fordítási folyamatban számos kulturológiai feladatot kell megvalósítania, a kulturális aspektus viszont nem áll szemben a nyelvészeti aspektussal, hanem együtt alkotnak egy elválaszthatatlan egységet. A monográfiából megtudhatjuk azt is, hogy Heidrun Witte, valamint a Heidelbergi Egyetem fordítástudománnyal foglalkozó többi kutatója miként gondolkodott erről.

A szerző összefoglalásában így ír a fordító tevékenységéről: „In interkulturellen Situationen, in denen das Translat entsteht, muss der Übersetzer über eine doppelte Perspektive in Bezug auf die Ausgangs- und Zielkultur verfügen. Um die Übersetzung in die eigene Kultur (in ihre Traditionen, Normen, Situationen und Konventionen) einzubetten, muss der Übersetzer auf der mikro- und makrostilistischen Ebene bestimmte Operationen verwirklichen. Dabei verwendet er die Methode des Sehens aus zwei Gesichtspunkten: aus dem Gesichtspunkt der fremden sowie der eigenen Kultur.” (ford.: *Azokban az interkulturális helyzetekben, melyekben a fordítás készül, a fordítónak a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra vonatkozásában kettős perspektívával kell rendelkeznie. Ahhoz, hogy beágyazza a fordítást a saját kultúrájába (annak hagyományaiba, normáiba, szituációiba és konvencióiba), a fordítónak mikro- és makrostilisztikai szinten is el kell végeznie bizonyos műveleteket. Ebben az esetben a kétféle szempontból történő látásmód módszerét alkalmazza: az idegen, valamint a saját kultúra szempontjából is néz.*) (186).

Összefoglalva Tellingner Dušan könyve mindazoknak ajánlható, akik a fordítás tudományával, azon belül is a fordítás, a fordíthatóság és a kultúra viszonyával foglalkoznak, és szívesen megismernék a fordítástudomány fejlődését, különböző szakaszait, legújabb trendjeit. Alaposan kidolgozott, nagy információsűrűségű elméleti részei által átfogó ismereteket szerezhetünk. A monográfiát színesítő gyakorlati példák pedig tanulsággal szolgálnak a fordítást tanulók számára is.